

Anatol EREMIA

Relevanța geografică, istorică și socială a toponimiei din Câmpia Bălților (II)

A.E. – dr. hab., profesor cercetător, lingvist, specialist în onomastică. A editat 25 de cărți, cele mai recente fiind *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, 2006; *Dicționar geografic universal*, Chișinău, 2008; *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, Chișinău, 2009; *Dicționar geografic universal*, București, 2008; *Atlasul hidronimic al Republicii Moldova*, Chișinău, 2017; *Destinul cuvintelor. Breviar onomasiologic*, Chișinău, 2017; *Tezaurul toponimic românesc. Republica Moldova. Arealul Leova*, Chișinău, 2018.

Aspecte sociale. Din timpuri străvechi viața socială a comunităților de oameni s-a desfășurat în așezări umane, cu atribuții și funcții bine determinate. Primele locuri și așezări de conviețuire a oamenilor au fost peșterile de sub malurile stâncoase ale râurilor și stațiunile de pe văi, acestea doborâte de povârnișurile înalte și abrupte ale dealurilor sau de pădurile greu de pătruns. Stațiunile, alcătuite din câteva bordeie sau colibe, aveau un caracter temporar, pentru că grupurile de oameni care le locuiau se vedeau nevoiți adesea să le părăsească și să se strămute în alte locuri, favorabile vieții, dar și ferite de pericolul invaziilor. Satele își trag originea din perioada romană a Daciei (sec. II-IV), însăși denumirea lor comună fiind de origine latină – *fossatum* „loc populat și întărit printr-un șanț și val de apărare”. Geto-dacii denumeau localitățile mai mari *dave* (*Buridava*, *Petrodava*, *Tamasidava*, *Zargidava*).

Existau în trecut și așezări ce reprezentau niște conglomerate de locuințe și menaje gospodărești permanente sau provizorii, în

Partea I vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 2-3 (256-257), 2020, p. 90-99.

dependență de tipul și structura lor, precum și de ocupațiile celor care le locuiau. Acestea sunt desemnate prin termeni care le fixează tipul și funcția: *odaie, câșlă, cătun*. Pe parcursul timpului, în anumite condiții, datorită factorilor social-economici favorabili, micile așezări umane s-au dezvoltat și s-au transformat în sate mari, apoi unele dintre ele în târguri și orașe.

În concepția actuală, *satul* este definit ca așezare rurală ai cărei locuitori se ocupă, în fond, cu agricultura. Satele de astăzi sunt unități administrativ-teritoriale cu statut oficial și juridic. Au existat și există diferite sate, vechi și noi, mari și mici, de vădită importanță economică și culturală, precum și de însemnătate redusă, sub unele aspecte. La dezvoltarea și constituirea satelor au contribuit factori și împrejurări de ordin complex: geografici, istorici, sociali, economici etc. Pentru a-și asigura viața din punct de vedere material, oamenii au ales ca locuri de așezare zonele prielnice pentru agricultură și creșterea animalelor. Locuitorii satelor au căutat să beneficieze de bogățiile naturale ale subsolului pentru dobândirea mineralelor și cărbunelui, cu precădere în regiunile muntoase, apoi ale pădurilor pentru vânat și lemn de construcție și de foc, ale apelor pentru pescuit, ale șesurilor și fânațelor pentru întreținerea animalelor de casă.

Vechii locuitori adesea își întemeiau așezările în locurile ferite de invazia triburilor barbare, de pericolul războaielor purtate de cele mai multe ori de armatele străinilor, dar pe pământul strămoșilor noștri. Prin acele locuri au rămas să dăinuie până astăzi multe așezări ascunse prin desișul codrilor și prin pădurile de nepătruns, prin fundacuri de văi, departe de drumurile mari și de locurile deschise și neapărate. Multe sate și orașe din spațiul românesc au apărut pe vetrele fostelor dave geto-dacice, pe locul vechilor cetăți și pe simple fortificații de pământ. Amintirea lor o păstrează până astăzi numele de locuri *Cetățuia, Șanțul, Valul, Troianul, Zamca*, precum și denumirile de localități *Gradiște, Horodiște, Palanca, Parcani* etc.

Din punctul de vedere al formei și al structurii lor, se disting câteva tipuri de așezări rurale: a) *risipite*, specifice regiunilor de munte, dispoziția caselor și a menajelor gospodărești fiind dictată de condițiile de relief; b) *răsfirate*, motivate de formele de relief colinar, dar și de ocupațiile oamenilor, situate fiind pe văi sau pe dealuri, în dependență

de amplasarea terenurilor agricole; c) *adunate*, caracteristice reliefului de câmpie, marilor regiuni agricole (Isbășoiu 1984: 27-30; Cucu 1991: 47-52).

Satele din cuprinsul arealului toponimic cercetat țin, în majoritatea lor, de categoria așezărilor rurale adunate: Biliceni Noi, Biliceni Vechi, Drăgănești, Dumbrăvița, Heciul Nou, Heciul Vechi, Iezăreni, Pepeni, Prepelița, Rădoaia, Țiplești. Forme relativ răsfricate, cu locuințe dispuse în lungul văilor sau drumurilor, într-un rând sau două, au unele sate mai noi: Brejeni, Grigorăuca, Lipovanca.

Multe dintre satele românești actuale datează din primele perioade ale epocii feudalismului. Pe atunci, comunitățile de oameni din mediul rural erau organizate în obști sătești, conduse de un jude, cnez sau vătăman. Conducătorul obștii împreună cu „oamenii buni și bătrâni” organizau viața socială și economică a obștii. După numele judeului, cnezului sau vătămanului și-au luat denumiri multe sate vechi: *Balomirești* „unde a fost jude Balomir”, *Ostăpceni* „unde a fost Ostapco jude”, *Procopinți* „unde au fost Procop și Vasile vătămani”. Membrii obștii, vechii locuitori ai satului, fie că se trăgeau de pe un strămoș comun, fie că erau adunați pe lângă o căpetenie a obștii sătești.

Odată cu crearea Statului Moldova, domnitorul devine stăpân al tuturor pământurilor libere, pentru ca mai târziu să le dăruiască marilor feudali, mănăstirilor, demnitarilor, conducătorilor de oști. Beneficiarii donațiilor, căpătând drepturi de proprietari asupra moșiilor, deveneau totodată și stăpâni ai satelor respective. Din actele de donație rezultă că boierilor, demnitarilor și oștenilor li se donau moșii pentru „dreapta și credincioasa lor slujbă” față de domnie, pentru participarea lor în războaiele victorioase. Satele întemeiate pe moșiile „de donație” adesea erau denumite după numele proprietarilor de pământuri. Acest mod de nominație se aplica și atunci când proprietari ai moșiilor și satelor deveneau, prin vânzare-cumpărare sau prin dare în moștenire, alți proprietari, procedeu durând secole, până la începutul veacului al XX-lea.

În sec. al XVIII-lea încep să apară tot mai multe sate de răzeși, de țărani mai înstăriți, descendenți ai unei clase de mici feudali. Aceștia, de asemenea, au marcat toponimia locală, prin nominații și renominații

de așezări și locuri din cuprinsul moșiilor. Răzeșești sunt și unele sate din arealul cercetat.

Perspectiva unei dezvoltări complexe și mai rapide au avut-o îndeosebi așezările din preajma târgurilor și a orașelor, precum și cele situate de-a lungul drumurilor mari și pe malurile râurilor navigabile. Locuitorii acestor sate aveau posibilitatea să-și vândă pe la piețe și iarmaroace produsele agricole și cele meșteșugărești. Prin mijlocirea căilor mari de comunicație se întrețineau relații comerciale între populația locală și negustorii din marile orașe din țară și de peste hotare. De acest privilegiu s-au bucurat și așezările din preajma drumurilor de pe văile râurilor Prut, Nistru, Bâc, Răut, Ciuluc, inclusiv fostele sate și târguri, unele dintre ele devenite apoi orașe: Strășeni, Călărași, Orhei, Sângerei, Bălți. Din cuprinsul arealului Sângerei au beneficiat de aceste posibilități de creștere și dezvoltare economică satele Prepeleța, Copăceni, Biliceni Vechi, Alexândreni, Grigorești, Heciul Vechi.

Datorită acelorași împrejurări, fostul sat Bălți, menționat documentar din sec. al XVII-lea, după unele opinii chiar din sec. al XV-lea, devine târg în sec. al XVIII-lea și primește statut de oraș la începutul sec. al XIX-lea (în an. 1818). Sângerei, satul de altădată, prezent în documente începând din anul 1584, este trecut în categoria târgurilor spre sfârșitul sec. al XIX-lea, apoi în cea a localităților de tip orașenesc în perioada postbelică, statut de oraș acordându-i-se în anul 1994.

Căile mari de comunicație (șleahurile) au favorizat apariția și dezvoltarea târgurilor, aceasta, bineînțeles, pe lângă o rețea densă de așezări rurale din apropierea lor, cu mari suprafețe de pământ și cu condiții prielnice pentru creșterea animalelor și pentru desfășurarea altor activități gospodărești: albinăritul, pescuitul, vânatul, legumăritul, meșteșugăritul etc. În baza acestor surse materiale, târgurile și orașele erau asigurate cu produse agricole, cu unelte de muncă și obiecte casnice de primă necesitate. Târgurile au fost pe vremuri principalele centre economice și comerciale, pe baza cărora au crescut și s-au dezvoltat orașele de mai târziu (Ciurea 1998: 128-129).

Distanța dintre târguri era aproximativ de 50-60 km, aceasta pentru ca locuitorii satelor, cu carele încărcate și cu vitele lor de vânzare, să parcurgă drumul dus-întors într-o zi-două. Între târguri, la distanțe

de circa 20 km, se aflau amplasate hanuri de popas pentru negustori și călători, cunoscute pe atunci cu denumirile *han*, *ratuș*, *făgădău*, fixate și în toponimie prin numele topice de locuri și localități: *Hanul Conului Duca*, *Hanul Frăsinei*, *Ratușul*, *Făgădăul*. Pe lângă hanuri erau amenajate localuri pentru serviciile de poștă, asigurate cu locuri pentru staționarea vehiculelor ce transportau coletele și corespondența, cu grajduri pentru caii de schimb.

Depărtarea dintre stațiunile de poștă devenise o măsură pentru distanțe, egală cu aproximativ 20 km, denumită *poștă*. Astăzi acest cuvânt mai are și înțelesul de „distanță mare, nedeterminată”. De aici provine și expresia *cale de o poștă*. Termenul *poștă* a rămas și el să denumească în toponimia noastră locurile aflării în trecut a stațiunilor de poștă, precum și vechile drumuri și șleahuri dintre fostele poște. Din arealul toponimic Sângerei fac parte actualele nume de locuri *Dealul Poștei*, *Drumul Poștei*, *La Poștă*, *Podul Poștei*, *Șleahul Poștei*.

Târgurile au fost întemeiate de autohtoni, mai cu seamă că ele s-au dezvoltat pe vetrele și pe baza fostelor sate de locuitori băștinași. La dezvoltarea lor economică și comercială și-au adus contribuția, negreșit, și negustorii, cei interni și cei străini. Populația majoritară a târgurilor și orașelor o alcătuiau țărani și orașenii de etnie română. Aici însă locuiau și reprezentanți ai altor etnii: ruși, ucraineni, armeni, bulgari, polonezi, turci. După cum s-a arătat deja, majoritatea satelor au fost întemeiate și populate de băștinașii români. Doar unele localități din raionul Sângerei au fost înființate de alogeni, și aceasta pe cale de colonizare, în urma strămutării forțate a țăranilor ucraineni și ruși din fostele gubernii apusene ale Imperiului Rus. Unele colonii au apărut în perioada reformei agrare din 1868, altele, cele mai multe dintre ele, datează de la începutul sec. al XX-lea, când cei veniți au cumpărat aici pământuri prin „Banca Țărănească” sau au fost împroprietăriți cu loturi de pământ de instituția „Casa Noastră” în anii 1918-1924. Localitățile întemeiate de autoritățile regimului țarist poartă, de regulă, denumiri rusești sau ucrainene (cele ucrainene însă adaptate la limba rusă, utilizată pe atunci de oficialitățile administrației țariste): *Antonovca*, *Evghenievca*, *Gavrilovca*, *Petropavlovca*, *Romanovca*, *Vladimirovca*.

Satele apărute în epoca medievală timpurie erau mici, alcătuite doar din 20-30 de case, cu un număr de până la 100-150 de locuitori.

Datorită sporului natural demografic, precum și mișcărilor de populație, cu strămutări dintr-un loc în altul, dintr-o regiune în alta, în căutarea unor condiții favorabile vieții, în sec. al XIX-lea, în satele mari numărul locuitorilor ajungea și până la 300-400, iar uneori și la 900-1000 de suflete. Pentru arealul cercetat să se compare în această ordine de idei: Bursuceni – 41 loc. (1817), 254 loc. (1859); Ciuciuieni – 92 loc. (1817), 343 loc. (1875); Coșcodeni – 91 loc. (1817), 416 loc. (1875), 734 loc. (1897); Dumbrăvița – 116 loc. (1817), 358 loc. (1859), 967 loc. (1875), 1262 loc. (1897); Iezăreni – 125 loc. (1817), 623 loc. (1859); Pepeni – 104 loc. (1817), 361 loc. (1859), 933 loc. (1875), 1486 loc. (1897); Prepelești – 109 loc. (1817), 689 loc. (1859), 741 loc. (1875), 997 loc. (1897); Țiplești – 16 loc. (1817), 293 loc. (1859), 546 loc. (1897) (Труды 1907: 99-100, 130; Списки 1861; 230, 238, 253, 255, 259; Перечень 1912: 53, 56, 58, 75; Первая всеобщая перепись 1905: 6, 8).

Târgurile moldovenești aveau 500-600, iar uneori și peste 1000-1500 de locuitori. La recensământul din 1817 Sângereii numărau doar 254 de locuitori, iar la cele de mai târziu – 1344 loc. în 1859, 1978 loc. în 1897. Orașele dispuneau de populație mult mai numeroasă. Acestea reprezentau mari centre administrativ-teritoriale, economice, comerciale și culturale. Unele s-au dezvoltat pe baza fostelor târguri sau a satelor mari (Bălți, Cahul), altele au evoluat din orașele și mai vechi (Cetatea Albă, fosta colonie elenă Tyras, Chilia, Orhei) sau au luat ființă pe lângă vadurile fortificate de la Nistru (Hotin, Soroca, Tighina). Străvechile fortificații au fost refăcute și reconstruite, transformându-se ulterior în puternice cetăți de apărare și de pază la hotare, orașele din preajma lor devenind reședințe de ținuturi. Sângereii și satele din jur s-au aflat în perimetrul de relații economice și comerciale cu orașele Bălți, Orhei și Soroca. Șleahurile Sângerei – Bălți, Sângerei – Orhei, Sângerei – Soroca, aceste drumuri mari și vechi, au susținut temeinic și au asigurat legătura în permanență.

În prima perioadă de după crearea Statului Moldova, orașele și târgurile mari aparțineau domnitorilor, urmând să devină proprietatea unor feudali, demnitari sau a mănăstirilor. Astfel, Lăpușna, fost târg domnesc, este donat mănăstirii Sfântul Ioan Gură de Aur, Chișinăul devine proprietatea unor mănăstiri din Iași – Sf. Vineri și Galata.

Către sfârșitul sec. al XVIII-lea, Teleneștii aparțineau moșierii Raluca Mavrocordat, iar târgul Sorociei vistiernicului Anastasie Iancu, cel care l-a vândut apoi logofătului Nicolae Russet.

Nu toate orașele, târgurile și satele au supraviețuit timpului și aceasta din cauza vicisitudinilor de tot felul. Orheiul vechi a dispărut fiind distrus de tătarii mongoli la retragerea lor din spațiul pruto-nistean, în anii 60 ai sec. al XIV-lea, și apoi în urma repetatelor invazii ale turcilor și tătarilor, în sec. XV-XVI. În anii 50 ai sec. al XVI-lea, în locul lui a luat ființă, tot pe Răut, dar mai la nord, noul oraș Orhei. În aceleași împrejurări au fost desființate târgurile Costești de pe Botna, Sărata de la gurile râului Sărata, ținutul Tigheci, Tintul de pe râul Cahul, țin. Greceni, Troianu de pe Prut, din același țin. Greceni. Multe dintre satele menționate în documentele vechi nu le mai găsim printre cele existente astăzi. Despre locul aflării lor de cândva ne amintesc astăzi doar numele topice *Săliște* (*Seliște*), desemnând atât localități: *Seliște* (sate în raionul Leova, Nisporeni, Orhei), *Seliștea Nouă* (Călărași), *Selișteni* (Nisporeni), cât și terenuri agricole, inclusiv cele din arealul cercetat: *Imașul Seliștei*, *Seliștea de sub Sat*, *Toloaca din Seliște*.

Multe localități rurale au luat ființă în urma reformelor agrare din Basarabia, acestea având loc în anii 1864-1868, 1906-1912 și 1918-1924. Astfel, la 12/24 august 1864, Consiliul de Stat al României adoptă Legea rurală, promulgată de Al. I. Cuza prin decretul din 14/26 august 1864. Prin această lege țărani au fost eliberați de toate sarcinile feudale față de stat și față de marii proprietari de moșii și au fost împroprietăriți cu loturi de pământ. În România au fost împroprietărite atunci 463 554 de familii de țărani, cu o suprafață totală de 1 810 311 ha. În temeiul aceleiași legi, au fost împroprietărite 48 342 de familii de însurăței cu circa 228 329 ha, ceea ce însumează un total de 2 038 640 ha, împărțite la 511.896 familii (Istoria României 1992: 210-211). De prevederile acestei legi au beneficiat locuitorii satelor din județele de sud ale Basarabiei – Bolgrad, Cahul și Ismail, retrocedate de Rusia țaristă Principatului Moldova în 1856. Pe locurile respective de împroprietărire au luat ființă mici așezări agricole și păstorești, care, cu timpul, s-au transformat în sate mari și târguri: Cârpești, Constantinești, Cotihana, Cucoara, Găvănoasa, Vișinești. Și multe terenuri agricole denotă prin denumirile pe care le poartă

până astăzi caracterul lor istoric funciar: *Dealul Răzeșilor, Măhălăua Răzeșilor, Răzeșiile, Răzeșiile lui Cuza, Răzeșiile Vechi*. Termenul *răzeșie* e cunoscut în această zonă cu sensul de „pământ moștenit de la Cuză”, „teren de împrumut la reforma agrară a lui Al. I. Cuza”, *răzeș* însemnând „țaran liber, posesor al unei bucăți de pământ primit la împrumut”.

Reforma agrară din 1868 a fost împlinită în Basarabia de către autoritățile guvernului țarist din regiune, în urma crizei generale a orânduirii feudale și a dezvoltării relațiilor capitaliste din Rusia. Țăranii basarabeni din județele centrale și de nord au primit loturi de pământ în schimbul unei plăți de răscumpărare, pe care trebuiau să o achite moșierilor locali. Până la achitarea costului însă țăranii trebuiau să plătească dijma și să presteze claca față de moșieri. Loturile respective de pământ, în limbajul administrației de pe atunci, se numeau *nadeluri* (din rus. *надел* „lot de împrumut”). Locuitorii mai în vârstă din unele sate din raionul Sângerei păstrează până astăzi în memorie, prin tradițiile populare orale, numărul de *nadeluri* distribuite cândva strămoșilor lor: 60 în Cubolta, 86 în Țiplești, 46 în Țiplețești, 60 în Heciul Vechi, 116 în Heciul Nou, 84 în Biliceni Vechi, 67 în Chișcăreni, 71 în Ciuciuieni. Terenurile agricole respective și astăzi își păstrează vechile denumiri: *Nadelul* (Chișcăreni), *Nadelurile* (Heciul Vechi), *Nadelurile din Sus* (Cubolta). Și unele sate și-au luat începutul din acele vremi.

Reforma agrară din 1906-1912, denumită stolâpinistă, după numele lui A.A. Stolâpin, președintele Consiliului de miniștri al Rusiei, conducătorul acestei reforme, a dat posibilitate țăranilor de a ieși din obștea țărănească și de a deveni proprietari de loturi. Legile din 9 noiembrie 1906, 14 iunie 1910 și 29 mai 1911 prevedeau consolidarea „Băncii Țărănești”, reglementarea regimului proprietății funciare și a politicii de colonizare a unor regiuni. Deși această reformă a suferit eșec în întreaga Rusie, în Basarabia s-au produs totuși unele schimbări. A fost lichidată parțial insuficiența de pământ în unele zone, a fost creată în mediul rural posibilitatea apariției unei clase de țărani mai înstăriți. În Basarabia, prin „Banca Țărănească”, au cumpărat pământuri de la moșieri și de la stat locuitorii unor sate din regiune, dar și mulți țărani aduși din guberniile apusene ale Rusiei. Pe cale de colonizare au luat ființă multe sate din județele basarabene, inclusiv din fostul județ Bălți, parțial din

actualul raion Sângerei: Antonovca, Cotovca, Pălăria, Evghenievca, Gavrilovca, Petrovca, Tăura Nouă, Vladimirovca ș.a. După cum se poate observa, majoritatea acestor sate au fost denumite de autoritățile țariste în limba rusă, după modelele toponimice rusești preexistente. Loturile de împroprietărire respective se numeau în rusește *участки* (sing. *участок* „lot, parcelă de pământ, teren”). De aici denumirea unor terenuri agricole: *Ocești* (Chișcăreni), *Ucești* (Iezărenii Vechi).

Reforma agrară din 1918-1924, legiferată de prim-ministrul Ion I. C. Brătianu, a fost înfăptuită de administrația României, conform Înaltului Decret Regal din 21 decembrie 1918. Organul de aplicarea reformei agrare a fost „Casa Noastră”, instituție care funcționa autonom, dar sub controlul Ministerului Agriculturii. „Casa Noastră” conducea și efectua toate lucrările de expropriere și împroprietărire, de cadastrare a proprietăților imobiliare, de sistematizare a fondului funciar rural. Se expropria pământurile moșierești și mănăstirești cu suprafețe mai mari de 100 ha (cota maximă lăsată expropriaților). Loturile de împroprietărire aveau suprafața de 5-6 ha și, în rare cazuri, de 6-8 ha. În jud. Bălți existau 513 moșii cu o suprafață de 287 930 ha, din care au fost expropriate 258 585 ha, acestea fiind distribuite pentru rezerve și pentru interes comun, și 206 804 ha pentru împroprietărire a 11 183 de familii din 297 de sate (Reforma 1930: 76). Au fost împroprietăriți toți țăraniii nevoiași, cei fără de pământ și cei cu puțin pământ, de până la 5-6 ha, indiferent de apartenența lor națională și confesională, de convingerile lor politice.

(*Va urma*)

Referințe bibliografice

Bocănețu 1927 = Bocănețu A., *Terminologia agrară în limba română*, în *Codrul Cosminului*, vol. II-III, Cernăuți, 1927.

Ciurea 1998 = Ciurea D., *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII*, București, 1998 (Extras).

Cucu 1991 = Vasile Cucu, *Orașele României*, în „Terra” (București), nr. 1, 1991.

Eremia & Răileanu 2005 = Eremia Anatol, Răileanu Viorica, *Nomenclatorul localităților din Republica Moldova*, Chișinău, 2005.

Eremia & Răileanu 2008 = Eremia Anatol, Răileanu Viorica, *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, Chișinău, 2008.

Eremia 2001 = Anatol Eremia, *Nomenclatorul localităților din Republica Moldova*, Chișinău, 2001.

Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.

Isbășoiu 1984 = Constantin Isbășoiu, *Despre noțiunile de habitat rural, așezare rurală și sat*, în „Terra” (București), nr. 4, 1984.

Istoria României 1992 = *Istoria României în date*, Chișinău, 1992.

Reforma 1930 = *Reforma agrară din Basarabia (1918-1922). Date statistice*, Chișinău, 1930 (Extras).

Первая всеобщая перепись 1905 = *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи (1897 г.)*. Бессарабская губерния, Sankt-Petersburg, 1905.

Перечень 1912 = *Перечень населенных мест (1870-1875 гг.)*. Бессарабская губерния, Chișinău, 1912.

Списки 1861 = *Списки населенных мест Российской Империи (1859 г.)*. Бессарабская область, Sankt-Petersburg, 1861.

Труды 1907 = *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*, vol. 3, Chișinău, 1907.